

Ольга Собачко

ВСТАНОВЛЕННЯ МОНОПОЛІЇ ПАРТІЙНОЇ КРИТИКИ
В ЛІТЕРАТУРІ В 1927–1932 РОКАХ

У статті показано монополію більшовицької партії на літературу та критику в 1927–1932 роках. За офіційною доктринаю соціалістичний реалізм повинен відображати навколишній світ у художніх формах, насправді ж він лише романтизував реальність, перетворюючись в міфологію. Наприкінці 20-х років сталінська ідеологія лише шукала форми і основні символи цього нового світового міфу.

Olga Sobachko. The monopoly establishment of party criticism in the literature in 1927–1932. In the article, the Bolshevik party's monopoly on the literature and criticism in 1927–1932 is shown. According to the official doctrine, the socialist realism should have displayed surrounding world in art forms, actually, it only romanticized a reality, turning to the mythology. In the late twenties, the Stalin ideology was only searching for forms and the basic symbols of this new world myth.

У середині 20-х років репресивна машина більшовицької влади була спрямована проти «непролетарських» елементів. До членів партії більшовики ставилися ще поблажливо, проти них не використовувалися методи фізичного тиску — арешти, суди, тортури, висилки та інші інструменти ДПУ.

Однак партійне керівництво намагалося довести, що М. Хвильовий та його однодумці більше не є членами партії більшовиків. Масове залякування, пропагандистська вакханалія в пресі з «відгуками трудящих» стосовно літературної дискусії мусили це продемонструвати. Самі відгуки переважно були організовані Агітпропом ЦК КП(б)У. За документальними свідченнями, широка публіка мало розуміла сенс дискусії.

Щоб урятувати організацію ВАПЛІТЕ, організатором якої був М. Хвильовий, у січні 1927 р. з цієї організації начебто за «ухили» було виключено, крім нього, М. Ялового і О. Досвітнього¹. Хоча всім було зрозуміло, що це лише тактичний хід. Розуміли це і партійні ідеологи.

Однак навіть після такого вимушеного заходу ВАПЛІТЕ залишалася дуже популярною організацією.

Після офіційної капітуляції М. Хвильового й припинення літературної дискусії багато хто з українських письменників у завуальованій

ваній формі підтримував ваплітян. Так, Г. Еп'юк зазначав, що більшість молодих письменників має йти саме за ВАПЛІТЕ, якщо вони прагнуть досягти справді високої художньої майстерності².

25–28 січня 1927 р. відбувся з'їзд пролетарських письменників. На ньому було прийнято резолюцію про створення нової літературної організації — Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП). Засновниками та найактивнішими її учасниками стали Л. Первомайський, М. Доленго, І. Микитенко, Б. Коваленко, І. Ле, І. Кириленко та В. Коряк. Усі вони на той час були маловідомими посередніми літераторами. До організації було прийнято й кілька вже відомих письменників та критиків — В. Сосюру, Я. Савченка, Д. Загула.

Створення ВУСПП викликало новий потік полемічних творів. Полеміка звузилася виключно до мистецької проблематики. Питання про місце і роль української культури в загальноєвропейському контексті, відносини України та Росії стали забороненими.

Сама дискусія між ваплітянами та масовістами припинилася. Ще в 1926 р. склад учасників дискусії почав кардинально змінюватися. Від неї почали відходити деякі літератори, зокрема С. Пилипенко, К. Буревій, які усвідомили небезпеку політичного переслідування. З іншого боку, до полеміки почали долучатися представники офіційних органів. Серед них найбільшою активністю відзначалися А. Хвиля, С. Щупак і молодий радянський критик Б. Коваленко.

У 1927 р. до них приєднався й В. Коряк. Його участь у дискусії можна пов'язувати зі створенням ВУСПП, в структурі якої він займав провідне місце. В. Коряк у публікації в альманасі «Гарт» намагався переконати публіку в правильності масовістських підходів. Він прив'язав до цього В. Леніна, Л. Троцького та В. Плеханова й доводив, що література має стати на службу ідеї побудови нового суспільства³.

Такий несподіваний удар змусив М. Хвильового знову взятися за перо. Він відповів В. Корякові в досить витриманих тонах, що мало схоже на войовничий запал М. Хвильового-полеміста.

Потрібно зауважити, що на початку 1927 р. офіційна критика з особливою активністю почала нападати на неокласиків. С. Щупак, вислужуючись перед партійним керівництвом, вихваляв масове мистецтво, протиставляючи його елітарному. Він пройшовся, за звичкою, по М. Хвильовому та «олімпійцях», називаючи їх «непманами» та «необуржуазією»⁴.

Постійні напади змусили багатьох літераторів припинити літературну діяльність, мистецьке життя завмерло. Дехто з літераторів почав задумуватися над тим, як продовжувати свою діяльність. Одні намагалися пристосуватися до політичних вимог, дехто вважав за краще перечекати непевні часи. Політична обстановка була дуже непевна й вчорашні лояльні письменники ставали ворогами, а натомість з'являлося багато невідомих критиків та письменників, які незаслужено претендували на провідне місце в українській літературі.

Затишшя в літературній боротьбі вплинуло й на творчий процес. Навіть ті, хто під час подій 1925–1926 рр. начебто стояли осторонь від політичних нападок КП(б)У, не могли не усвідомити, що готує партія нелояльним літераторам.

В. Поліщук дуже точно виразив настрої багатьох письменників, їх душевний стан на початку 1927 р. Характерно, що за свідченнями автора, творча криза в нього збіглася з початком дискусії, й хоча М. Хвильовий часто критично відгукувався про творчість В. Поліщука, той, напевне, зрозумів, які глибинні причини викликали літературну суперечку. Він переконався, що більшовики відводять письменникам лише незавидну роль ідеологічних помічників, які мають слухняно виконувати усі політичні замовлення влади.

У цей час літературна критика, що стала схожа на літературну поліцію, діяла шляхом відкритого залякування та шельмування. Політичні ярлики «буржуазних націоналістів», «підголосків», «непманів» тощо стали звичайною лексикою офіційної критики. Літературної критики, як такої, взагалі не існувало, оцінювалася лише політична витриманість твору.

Маловідомий молодий критик Б. Коваленко у літературному середовищі став відомий своїми «глобальними» статтями в період найбільшого загострення дискусії. Після того став одним з ідеологів ВУСППу, офіційним критиком цієї організації та редактором «Літературної газети». Його стаття «Уваги до сучасної критики», що друкувалася з номера в номер протягом двох місяців, була переповнена політичними наклепами на ВАПЛІТЕ та неокласиків.

На його думку, ваплітяни намагаються «знищити єдино вірний пролетарський реалізм, який веде життя в революційній динаміці до кращого, замінити цю живу дійсність фальшованими вигадками хворої фантазії, яка бачить у сучасності загибель, — переродження — от програмова лінія критиків з «ВАПЛІТЕ» в га-

лузі художньої прози, і ця лінія сама за себе говоритиме, не потребує й особливих коментарів»⁵.

Вуспівці, напевне, підсвідомо відчували, що їхня творчість не має нічого спільного з літературою й тому справжні таланти викликали в них роздратування. ВУСПП так і не спромігся створити чогось нового в українській літературі. Про це свідчить хоча б такий факт: за даними обслідування бібліотек міста Києва читачі дуже мало цікавилися тогочасною літературою — перевагу надавали українській класиці або європейським авторам. З тогочасних українських письменників найбільшою популярністю користувалися твори М. Хвильового, О. Вишні, Я. Савченка⁶.

Після виходу у світ чергового номера ВАПЛІТЕ Б. Коваленко взявся з новим запалом критикували «олімпійців». Він повторював старі штампи, що література має бути класовою, що вона повинна слугувати умовам «сучасного моменту» й таке інше. Потрібно зауважити, що після поразки М. Хвильового та його публічного каяття мало хто з більшовицьких критиків згадував його виступи стосовно Європи та Москви. Вважалося, що це вже пройдений етап і літературна дискусія скінчилася. Однак Б. Коваленко писав: «З ваплітовського «Сьогодні» виростає недвозначна перспектива ваплітовського «завтра» ... коли ковчег ВАПЛІТЕ, давши маленький крен, знову бере твердий курс на команду того ж таки М. Хвильового»⁷.

Новим вибухом став п'ятий номер журналу «ВАПЛІТЕ». По-перше, в ньому було надруковано відповідь М. Хвильового В. Коряку. Полеміст терпляче пояснював, що не можна плутати суть мистецтва з його функціями, що пізнання й ідеологія не є тотожними, оскільки пізнання ґрунтується на об'єктивних засадах, і тому подібне.

У цьому автор підійшов до істини якнайближче. В 1927 р. більшовики почали новий ідеологічний наступ. Марксистська методологія стала нав'язуватися в усіх галузях суспільного життя — в науці, культурі, освіті. Раніше марксистська догма була вирішальною переважно в питаннях політики та економіки.

Первістком стала відверто цинічна кампанія боротьби з опозицією в середині самої партії. В країні нагніталася масова істерія. В пресі почали з'являтися списки виключених з партії за участь у троцькістській опозиції. Викриття підпільної друкарні в Ленінграді подавалося як викриття небезпечного контрреволюційного злочину. На шпальтах газет було повно закликів покарати опозиціонерів. Незабаром Л. Троцького було виключено з ВКП(б).

Розгром політичної опозиції й встановлення одноосібного правління Й. Сталіна та його поплічників збіглися з посиленням позицій більшовиків в економіці. Криза хлібозаготівель та поширення руху за колгоспи, які висував на перше місце Й. Сталін, а в Україні від 1925 р. Л. Каганович, свідчили про кінець вільного підприємництва на селі й початок сталінської трансформації в країні⁸.

Після того, як партійне керівництво бере курс на тотальну індустріалізацію, одночасно починається й процес тотальної уніфікації духовного життя. Щоб мобілізувати мільйонні маси на будівництво потужної економічної бази, необхідно повністю контролювати ідеологічну атмосферу в країні. Щоб маніпулювати масами, Й. Сталіну потрібно було повністю контролювати насамперед їхні почуття, думки, бажання.

В. Коряк у статті, присвяченій роковинам перемоги більшовиків в 1917 р., писав, що боротьба груп у межах радянської літератури є відбиттям класової боротьби й тепер йдеться про боротьбу на літературному фронті двох непримиренно ворожих тенденцій: єдиного націоналістичного фронту, як рецидиву старого «українства», та єдиного фронту радянського, що цілком заперечує єдність української літератури в добу радянської державності⁹. Такі твердження призводили до поглиблення прірви між різними мистецькими групами та окремими письменниками. Одні ставали ігравками в руках партійної політики, інші не могли погодитися з роллю слухняних виконавців.

У цьому ж номері журналу було опубліковано статтю М. Куліша «Критика чи прокурорський допит». Відомий драматург недавно сам зазнав нападів з боку партійних ідеологів за драму «Народний Малахій». Поставлена в театрі «Березіль» п'єса протягом шести місяців мала найбільший успіх глядацької аудиторії, але незабаром була заборонена й після значних переробок під тиском більшовицьких цензорів вийшла на театральні підмостки вже в зовсім іншому вигляді. Це була найбільш вдала сатира на весь радянський режим. У ній дуже точно було змальовано подвійну політику більшовиків у галузі національного питання.

Звичайно, більшовицькі керівники розуміли, яку небезпеку має для них цей твір. ВУСПП та «Молодняк» почали відкрито звинувачувати М. Куліша в «спотворенні радянської дійсності», в «співробітництві з ідеологічними ворогами» й тому подібному. За цькуванням неординарних літераторів стояв бюрократичний

партійний апарат, який своїми прямими чи непрямыми вказівками роздмухував переслідування.

Відповідаючи на ці напади, М. Куліш чи не вперше в тогочасній Україні відкрито заговорив про політичну заангажованість більшовицької «літературної» критики. Він закликав толерантно ставитися до своїх опонентів і не перетворювати мистецький аналіз на політичний мітинг¹⁰.

Але головною подією номера стала публікація першої частини роману М. Хвильового «Вальдшнепи». Свого часу він справив ефект вибуху бомби. М. Хвильовий чітко вказав, що більшовицький режим скотився в прірву тоталітаризму.

У романі яскраво зображено трагедію української революційної інтелігенції, тих молодих людей, що закохані у «загірні комуні», «м'ятежних комунарів», яких закурила у своєму небезпечному й такому привабливому вирі революція. З палкими бажаннями, з неосяжними мріями входили вони у нове життя, а зустріли міщанський закуток, «канареечну просвіту». Потрібно зауважити, що слова, якими говорять Аглая та Карамазов — головні герої роману, вистраждані самим автором і йдуть від самих глибин переживань М. Хвильового¹¹. Автор шукає причини такої трансформації, намагається визначити той момент, коли ідеали перетворилися на засіб, коли гасла стали прикриттям для аморальних злочинів.

Бунт молоді — це передусім протест проти заскорузливих правил, звичок, норм, проти влади надуманих авторитетів і диктату застарілих догм. Подібний процес був характерним для суспільного розвитку всієї Європи. За цим підсвідомим бунтом не було нічого конструктивного, лише руйнація, яка й викликала до життя цього монстра. М. Хвильовий промовляє устами Карамазова: «Вони (часто розумні й талановиті) нездібні бути оформителями й творцями нових ідеологій, бо їм бракує широкої індивідуальної ініціативи і навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду»¹².

Автор більше не мав можливості відкрито говорити про «європейську людину», тому вдався до езопівської мови літературних творів, увівши в твір образ Аглаї як протиставлення Карамазову. Хоча ця невелика хитрість навряд чи могла йому допомогти, адже критика, особливо з боку вуспівців, набирала обертів. Це була відверта спроба повністю розкрити подвійну політику більшовицької пропаганди щодо «щасливого будівничого соціалізму».

1927 р. у літературному житті був надзвичайно важливим для всієї української літератури. Саме цього року було написано «Вальдшнепи» М. Хвильового, «Смерть» Б. Антоненка-Давидовича, «Місто» В. Підмогильного, «Народний Малахій» М. Куліша.

Роман В. Підмогильного «Місто» є показовим як продовження філософсько-інтелектуальної психологічної традиції в українській літературі. Крім того, в цьому творі є надзвичайно цікаво розроблена тема інкультурації сільського інтелігента у міське середовище. В романі вперше з таким глибинним філософським аналізом змальовано гостру проблему українського інтелігента в місті.

Варто згадати і повість Б. Антоненка-Давидовича «Смерть». Цей твір, як і «Вальдшнепи», присвячений надзвичайно важливій та цікавій темі. В основі роману — та ж сама внутрішня боротьба молодого сільського інтелігента Костя Горбенка, що має проводити більшовицьку політику в невеликому повітовому містечку. Повість образно й яскраво показує трагічну долю тої частини української молоді, що пішла на службу до більшовиків. Вони були приречені на постійний конфлікт з новою владою. Падіння ідеалів, повна деградація їхньої віри приводить до глибокого внутрішнього конфлікту.

Аналізуючи названі твори, переконуємося, що вони найбільш повно розкривають ті процеси, що відбувалися в суспільстві в середині 20-х років. Недарма головною думкою в них є внутрішня криза представників молодшого покоління в пореволюційній Україні, викликана встановленням тоталітарного режиму. Їхні твори — це своєрідна реакція на поширення антидемократичних настроїв, заідеологізованість побуту, уніфікацію духовного життя. Звичайно, всі ці негативні явища були характерними і для українського літературного руху в другій половині 1920-х років.

Початок 1928 р. став поворотним у літературному житті України. Психологічна атмосфера в цей час уже була досить напруженою, відчуття, що репресії можуть розпочатися дуже скоро, ставали дедалі реальнішими. Під цим тиском багато літераторів намагалися порвати з небезпечним оточенням.

Наприкінці 1926 р. група українських літераторів виступила з ініціативою створити спілку, де були б об'єднані літератори та сценаристи. Однак Головополітосвіта всіляко намагалася заблокувати цю ініціативу. Врешті-решт, у 1927 р. спілку дозволили. Вона називалася КОРЕЛІС (організація режисерів, літераторів і сценаристів). Оскільки з 16 членів спілки 10 належало до ВАПЛІТЕ,

то це давало можливість чиновникам від культури порівнювати ці дві організації й звинувачувати членів КОРЕЛІСу в тих же «гріхах», що й ваплітян¹³.

Конкуруюча пролетарська організація ВУАРДІС (Всеукраїнська асоціація режисерів, драматургів і сценаристів) заявляла, що КОРЕЛІС став для них ворожою організацією саме через тісні зв'язки з ВАПЛІТЕ¹⁴. Через постійні переслідування в середовищі спілки літераторів та сценаристів стався розкол. Деякі літератори намагалися дистанціюватися від опальної спілки. Так, у грудні 1927 р. М. Панченко, Д. Бузько залишили КОРЕЛІС, мотивуючи це тим, що організація «не стоїть на засадах радянської громадськості»¹⁵.

Тиск на опозиційні літературні організації посилювався. Надзвичайно небезпечною стала для «олімпійців» стаття Ф. Тарана в газеті «Комуніст». Автор нападав на ваплітян, зокрема, і за те, що в журналі почав публікуватися П. Христюк, який був активним учасником національно-визвольного руху 1917 — 1920 рр. За словами марксистського критика: «Літературні ухили виразно давали «крен» в бік політики»¹⁶. Ймовірно, що ця публікація й завдала останнього удару ВАПЛІТЕ.

12 січня 1928 р. члени ВАПЛІТЕ зібралися на свою останню зустріч, де і відбувся акт саморозпуску організації. Під час голосування більшість висловилося за саморозпуск — 12 за, 2 проти, 1 утримався¹⁷. Приводом до нових нападок стала публікація у цьому номері журналу ВАПЛІТЕ статті П. Христюка. Однак, як казав Ю. Яновський, стаття П. Христюка — лише привід¹⁸.

Характерною була оцінка органами влади цієї непересічної організації. Так, Головополітосвіта в докладній записці в ЦК КП(б)У писала: у «ВАПЛІТЕ» за звітний рік (мається на увазі 1926–1927 рр.) вийшло 5 книжок. Журнал, згуртувавши навколо себе більш-менш кваліфікованих письменників, вміщав на своїх сторінках роботи досить високої художньої якості. Рівнобіжно з тим журнал виявив себе як організаційно-літературний центр для тих письменників, що гостро й вперто борються з політикою партії в галузі мистецтва та літератури, намагаючись дискредитувати партійне керівництво цим фронтом та культивуючи дрібнобуржуазні шовіністичні настрої з певним ухилом у бік фашистського світогляду. З редакцією «ВАПЛІТЕ» доводилося боротися за кожну майже статтю в кожному числі книжки. Потрапивши в безвихідне становище, дякуючи своїй політиці, група самоліквідувалася, після чого закрився й журнал «ВАПЛІТЕ»¹⁹.

Більшовики повністю визнавали мистецьку цінність ВАПЛІТЕ як літературної організації й цілком відверто говорили, що причиною її ліквідації стало політичне несумісництво творчої свободи та ідеологічної уніфікаційної політики КП(б)У.

Навіть після саморозпуску ВАПЛІТЕ тривало переслідування письменників. Ваплітяни після ліквідації своєї організації начебто опосередковано визнали свої «помилки». Але М. Хвильовий, що був головним винуватцем в очах радянської критики, в цей час перебував закордоном. Чиновники почали домагатися «каяття» письменника.

У своїй статті марксистський критик і голова Агітпропу А. Хвиля різко звинуватив письменника в політичних ухилах, насамперед стосовно його роману «Вальдшнепи»²⁰. Критика літературно-твору була повністю перетворена на політичні звинувачення.

Під тиском цієї статті, а також ліквідації ВАПЛІТЕ, М. Хвильовий пише свого покаянного листа, що був датований 22 лютим 1928 р. Невідомо, чи вплинув якимось на його рішення диспут, що проходив у Харкові 18–21 лютого. На цьому диспуті виступав П. Любченко, який засудив діяльність М. Хвильового як «правий ухил» й почав наводити паралелі з опозицією Л. Троцького²¹.

З початку лютого М. Хвильовий постійно подорожував по Європі, але коли дізнався про події в Україні, перед ним, за свідченням його перекладача та гіда Р. Роздольського, постала гостра дилема: або повернутися до Харкова й капітулювати, або залишитися у Відні²². Обрання ним першого варіанта може свідчити й про те, що М. Хвильовий усвідомлював відповідальність перед товаришами. Адже своїми виступами він багатьом з них подав надію й цим втягнув у дискусію, що так трагічно закінчилася. Він розумів, що, залишившись на Заході, надасть ще більших можливостей його супротивникам для політичних нападок.

Дехто з дослідників (Ю. Ковалів, М. Жулинський) оцінюють покаянняний лист М. Хвильового як останню крапку в літературній дискусії. Дійсно, період відкритого «памфлетописання» закінчився, однак залишалося відверте протистояння між політичними кон'юнктуристами та справді талановитими літераторами. Оскільки така конкуренція є вічною, то, відповідно, й літературна боротьба ще мала тривати. Однак це вже не мало нічого спільного з гострою полемікою 1925–1926 рр.

Потрібно зауважити, що в постійних нападах вуспівської критики, особливо на неокласиків, виявляється й причина цих на-

падів. Справа в тому, що вже на початку 1928 р. всім стало зрозуміло, що ВУСПП як мистецька організація себе не виправдав. Ще в 1927 р. М. Хвильовий писав: «Ми не без жалю констатуємо перший провал ВУСППу і знаємо, що за ним неминуче, як невблаганна смерть, прийде другий і третій»²³.

Організаційні ініціативи ВУСППу також були настільки ефемерними, що навіть за повної підтримки керівних органів провалилися. На початку 1928 р. ВУСПП виступив з ініціативою створення єдиної федерації пролетарських письменників²⁴.

ЦК КП(б)У відразу зреагував на цю ініціативу відповідним розпорядженням: «До проробки питання про організацію федерації пролетарських письменників — утворити комісію в складі т.т. Любченка (голова), Хвилі, Кагановича, Демченка, Скрипника, Затонського та інш.

Комісії проробити це питання на підставі матеріалів, що є, про існуючі літературні течії і внести на обговорення Оргбюро через місяць»²⁵.

Разом з тим провалилися й мистецькі намагання вуспівців. Уже в 1928 р. стало зрозуміло, що ця організація в культурному плані не оправдала себе. Її члени не спромоглися створити жодного вартого уваги літературного твору. Вся їхня «творчість» полягала лише в політичній критиці опонентів. Після самоліквідації ВАПЛІТЕ В. Гадзінський, відомий авангардистський поет, у листі до Л. Кагановича писав: «Авторитет ВУСППу покищо держиться тим, що письменники хочать бути найближче до КП(б)У і поки що на це мандат ВУСПП має»²⁶.

Авторитет ВУСППу упав настільки, що навіть була спроба закрити їхній головний друкований орган — «Літературну газету». Однак вуспівцям удалося відстояти її, насамперед через повну лояльність цього органу до більшовицької партії. І. Ле писав до секретаріату ЦК КП(б)У: «Літературна газета» успішно провадила завзяту боротьбу з буржуазними літературними течіями й їх політичними тенденціями, відвойовувала від їх впливу й виховувала молодь, зокрема студентську, притягала до ВУСППу й навіть в самий ВУСПП лівих попутників, яким імponує сила ВУСППу як міцної організації з власними виданнями й чистою позицією в культурно-літературних справах»²⁷. Спроба ліквідувати один з основних речників партійного впливу в літературі свідчить, що партійна номенклатура в цей момент була повністю переконана у своїй перемозі. Адже саме ВУСПП та його друкований орган широко

використовувався Агітпропом ЦК КП(б)У під час переслідування нелояльних літераторів. Можливо, загроза позбутися своєї газети примусила ВУСПП активніше критикувати усі «непролетарські елементи» в літературі. В подальшому «Літературна газета» усіляко намагалася довести, що літературна дискусія не закінчилася й ворог не розбитий.

Наприкінці 1928 р. вуспівці, намагаючись протиставити щось «романтиці вітаїзму», ввели в обіг новий термін — «монументальний реалізм». Що воно мало означати — ніхто не знав. Реалізм у різних проявах, навіть до натуралізму, був тоді популярний у країнах Західної Європи та Америки. Однак, чим відрізнявся саме монументальний реалізм, «теоретики» з «Літературної газети» пояснити не могли. Як писала В. Агеєва, відшукати естетичну різницю між «пролетарським» та «непролетарським» реалізмом дуже важко²⁸.

Проблема «єдиновірного» стилю в радянській літературі активно дискутується з 1928 р., з'являється багато праць, у яких всіляко рекламуються «пролетарський», «діалектичний», «монументальний», «героїчний» та інші реалізми. Але саму назву остаточно було прийнято лише в 1934 р.²⁹ Це свідчить про те, що визначення соціалістичного реалізму, як стилю доби, було свідомо натягнуто політичною критикою.

Посилення наступу вуспівської критики на багатьох талановитих літераторів крилося саме в повній кризі ВУСППу (і як організації, і як літературного середовища). Можливо, усвідомлення власної неспроможності зробити щось краще за тих же неокласиків примушувало їх ставати на шлях відкритого цькування своїх противників.

Одночасно, в 1928 р. почали проявляти підвищену активність партійні органи. Їхня зацікавленість літературними справами значно зросла. На початку року Агітпроп за дорученням секретаріату підготував доповідну записку для ЦК. Її автором був А. Хвиля. Отже, більшовицька партія планувала серйозно зайнятися «вирішенням» літературних проблем.

Особливу увагу більшовики приділяли неокласикам, оскільки розуміли, що, попри зовнішню лояльність, ця частина письменства так і не прийняла державну політику більшовиків, особливо в галузі національних відносин. Саме про це і йшлося в записці: «Помічається підсилення та ускладнення форм наступу ворожої ідеології в ділянці критики, публіцистики та красного письменства.

Характерна особливість етапу цього наступу — це спроба маскування з боку ворожих нам сил, спроба зовнішнього пристосування до вимог контролю, залишення та поглиблення в основі своїх старих платформ.

Автори з красного письменства здебільш хворіють на селянську обмеженість та занепадництво і песимізм в змалюванні й оцінці соціальних явищ сучасності.

Суперечки між селом та містом, між населенням та органами влади, негативні явища соціальної нерівності, недоліки щодо розв'язання національного питання — висувуються на передній план, узагальнюються.

Отже, утворюється тло занепадництва і зневір'я в здобутки і доцільність революції. Переважно це виявляється в формі ідеалізації контрреволюційних виступів та боротьби проти радянської влади (Брасюк «Отаман Сатана», Жигалко «Кореш», Підмогильний «Проблема хліба», Оніщенко «Ткачихи», в націоналістичних ухилах (Антоненко-Давидович «Смерть») і т. інше.

Тут треба зауважити, що не лише приватні видавництва, а і ДВУ відчуває на собі тиск цієї в значній мірі ворожої рад. владі ідеології (Жигалко, Антоненко-Давидович, Оніщенко)³⁰.

Як бачимо, партійні ідеологи розуміли, що розпуск ВАПЛІТЕ, а також показна «капітуляція» М. Хвильового — це лише прикриття, що вони аж ніяк не визнавали своїх «помилоч». Однак дивним видається, чому контрольні органи дозволили видавати новий літературно-критичний альманах «Літературний ярмарок». Можливо, це був широкий жест переможців, можливо, відіграла роль самовпевненість партійних ідеологів. Можливо, вони розуміли, що українська література не може існувати лише в умовах однієї організації, до того ж такої слабкої, як ВУСПП.

У грудні 1928 р. вийшло з друку перше число альманаху «Літературний ярмарок». Г. Костюк згадував, що це була нова й оригінальна поява на літературному обрії³¹. Біля витоків цього непересічного видання стояли М. Куліш, М. Хвильовий, О. Досвітній, Ю. Смолич та багато інших талановитих літераторів. «Літературний ярмарок» — це перехід до нової тактики боротьби — через езопівське слово показати недолугість офіційного шляху розвитку української літератури. Але це був уже зовсім інший етап стосунків влади та літераторів у радянській Україні.

Часто цей період 1927–1928 рр. називають другим етапом літературної дискусії. Однак із наведеного матеріалу видно, що це

не зовсім правильно. Адже неможливо назвати дискусією звинувачувальні монологи однієї сторони й виправдовування іншої. Виникає враження, що більшовики й та частина літераторів, які інтуїтивно відчували бажання влади, не просто намагалися розчистити мистецьке поле, але, в першу чергу, самоутвердитися. Це самоутвердження нової літератури відбувалося саме через знищення вже існуючої літературної традиції.

Уніфікація літературного життя передбачала безроздільне панування єдиного «творчого методу», основи якого були сформульовані саме тоді — наприкінці 1920-х років. За офіційною доктриною соціалістичний реалізм мав відображати навколишній світ у художніх формах, насправді ж він лише романтизував реальність, перетворюючись на міфологію. Тоді наприкінці 1920-х років сталінська ідеологія лише шукала форми й головні символи цього нового світового міфу.

¹ Ковалів Ю. Літературна дискусія 1925–1928 рр. — К., 1990. — С. 40.

² Епік Г. Як же бути? До проблеми організації молодняка // Культура і побут. — 1927. — № 17.

³ Коряк В. Хвильовистий соціологічний еквівалент // Гарт. — 1927. — № 1.

⁴ Щупак С. Найбільша перспектива // Літературна газета. — 1927. — № 5.

⁵ Коваленко Б. Уваги до сучасної критики // Літературна газета. — 1927. — № 12 (8 вересня).

⁶ Фрідьєва М. Попит міського читача на українську художню літературу // Літературна газета. — 1928. — № 3 (5 лютого).

⁷ Коваленко Б. Уваги до сучасної критики // Літературна газета. — 1927. — № 15 (24 жовтня).

⁸ Кульчицький С. Між двома війнами (1921–1941) // Український історичний журнал. — 1991. — № 8. — С. 8.

⁹ Коряк В. Радянська література першого десятиріччя // Комуніст. — 1927. — № 258 (12 листопада).

¹⁰ Куліш М. Критика чи прокурорський допит // ВАПЛІТЕ. — 1927. — № 5. — С. 90.

¹¹ Жулинський М. Микола Хвильовий. — К., 1991. — С. 14.

¹² Хвильовий М. Твори. — К., 1991. — С. 142.

¹³ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. — К., 1997. — С. 191.

¹⁴ Там само. — С. 187.

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Таран Ф.* Про «ВАПЛІТЕ», розпечене перо і самокритику: (Нотатки з приводу V-ої книжки журналу «ВАПЛІТЕ») // *Комуніст.* — 1928. — № 7 (8 січня).

¹⁷ *Shkandrij M.* *Modernism, Marxism and the Nation.* — Edmonton, 1985. — P. 108.

¹⁸ Ваплітянський збірник. — Торонто, 1977. — С. 240.

¹⁹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2695. — Арк. 30.

²⁰ *Хвиля А.* Від ухилу у прірву // *Комуніст.* — 1928. — № 33 (8 лютого).

²¹ *Любченко П.* Наша літературна дійсність: (Промова секретаря ЦК КП(б)У П. Любченка на літературному диспуті у Харкові 18–21 лютого 1928) // *Комуніст.* — 1928. — № 52 (2 березня).

²² *Shkandrij M.* Вказ. праця. — С. 127.

²³ Наше сьогодні // *ВАПЛІТЕ.* — 1927. — № 3. — С. 135.

²⁴ Декларація Всеукраїнської спілки пролетарських письменників // *Літературна газета.* — 1928. — № 1 (7 січня).

²⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2695. — Арк. 5.

²⁶ Там само. — Арк. 51.

²⁷ Там само. — Арк. 40.

²⁸ *Агєєва В.* Соціалістичний реалізм: злиття чи уніфікація? // *Прапор.* — 1989. — № 11. — С. 175.

²⁹ *Наєнко М.* Критика чи кон'юнктура. — К., 1993. — С. 42.

³⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2695. — Арк. 11–12.

³¹ *Костюк Г.* У світі ідей і образів. — Б. м., 1983. — С. 104.